

- Коваленко О. Б., Ткаченко В. В. Бережков Михайло Миколайович, російський історик, активний учасник краєзнавчого руху початку ХХ ст. на Україні // Репресоване краєзнавство /20-30-ті роки/. – К., 1991. – С. 334 та ін.
4. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. – Ніжин, 2005. – С. 24.
 5. Інститут російської літератури АН Росії. – Рукописний відділ, ф. 2162, оп. 2, спр. 39, арк. 8 зв.
 6. Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа. 1820 – 1990. – Нежин, 1993. – С. 7.
 7. Кононенко П. П. Українознавство ... – С. 48.
 8. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Вказ. праця. – С. 103.
 9. Лилеев М. И. Новые материалы для истории раскола на Вятке и в Стародубе XVII-XVIII вв. – К., 1893; Його ж. Из истории раскола на Вятке и в Стародубе XVII – XVIII вв. – К., 1895; Його ж. Из начальной истории раскола в Стародубе // Киевская старина. – 1889. – № 8-9.
 10. Бережков М. Н. А. Ф. Шафонский // Сборник Историко-филологического общества при НИФИ кн. Безбородька. – 1910-1911. – Т. 7. – С. 22.
 11. Самойленко О. Г. Українські студії в науковій спадщині вчених-істориків Ніжинської вищої школи (кін.ХІХ-20-ті рр. ХХ ст.) // Література та культура Полісся. Вип. 21. – Ніжин, 2002. – С. 78.
 12. Бережков М. Н. Михайла Егоровича Маркова разные сочинения к пояснению истории Чернигова: Материалы и заметки. – М., 1910. – С. 3.
 13. Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа... – С. 112.
 14. Інститут рукописів НБУ ім. В.Вернадського, ф. 3, оп. 1, од.зб. 40743, арк. 27.
 15. Заболотский П. А. Старейший Запорожский уезд // Сборник Историко-филологического общества при НИФИ кн. Безбородька. – 1903. – Т.4. – С. 2.
 16. Ростовська О. В. На шляху становлення національної освіти (1917 – 1919) // Сіверянський літопис. – 2000. – № 5. – С. 16.
 17. Известия Нежинского общественного комитета. – 1917. – № 6. – 11 апреля. – С. 3.
 18. Ростовська О. В. На шляху становлення національної освіти ... – С. 29.
 19. Фонд Чернігівського державного обласного архіву в м.Ніжині, ф.387 (1105), оп.1, спр. 1836, арк. 34.

А н н о т а ц и я

Анализируются особенности украиноведческих исследований на севере Левобережной Украины в XIX – начале XX в., анализируются научные работы отдельных представителей Гимназии высших наук князя Безбородька и Нежинского историко-филологического института.

Лілія Підгорна

РОМАНТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ У ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

Ідеї Й. Гердера щодо фольклорного матеріалу зводилися до того, що “поетична творчість кожного народу містить у собі й дух цього народу: через те студіювання поетичних творів необхідне перш за все для того, щоб у них розкрити той народний дух” [1,73]. “Таке стремління, – як вважає Л. Білецький, – доводить до вирішення наукових проблем під впливом ідеалістичної філософії Шеллінга, Гегеля та Фіхте в чисто філософському напрямі про народний дух узагалі” [1,73]. Джерелом цього духу Й. Гердер

вважав мову та поезію нижчих верств нації – народних мас. З'ясовуючи індивідуальні риси характеру, побуту, культурного та історичного життя цих верств, на його думку, можна визначити “індивідуальну фізіологію” цілої національної групи, що визначає її самотність [1, 73-74].

Питанням відображення у фольклорі народного духу, національної самотності присвячені головним чином порівняльні студії М. Костомарова. Це “Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке” (1842), “Об историческом значении русской народной поэзии” (1843), “Литовская народная поэзия”, “Две русские народности” (1861).

Основну увагу романтиків займала ідея народності. Центральне місце вона посідає і в ранній творчості М. Костомарова. “Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке”, написаний 1842 р., можна вважати першою спробою історії української літератури. Але вже в ній видно, що автор не збирається обмежитись введенням творів І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, Т. Шевченка в загальноєвропейський контекст переходу літературної творчості від класицизму до романтизму. Він прагне оцінити її з погляду головного критерію романтизму – не наслідування чужоземного, а прагнення “своєнародності” [7, 282]. Втілення модної ідеї народності, яку читацька публіка вважає головним досягненням художньої словесності, він вважає немислимим без рідного слова. Багато хто з малоросіян, на думку вченого, відчув, що російською мовою не може висловити того, що малоруською. Навіть Гоголеві, який багато чого із малоросійського побуту виразив чудово по-російськи, багато хто закидає, що писане природною мовою воно виглядало б краще [7, 282].

М. Костомаров визнавав, що коли інші перейнялися ідеєю народності, мовою, якою досі розмовляли лише кучери, змушені були писати й малоросійські дворяни. Першим це зробив І. Котляревський, незвиклість якого з рідною мовою дозволяла спочатку працювати йому лише в пародійному ключі. Тим же шляхом, на думку вченого, пішов і П. Гулак-Артемовський.

Українська (за визначенням М. Костомарова – малоросійська) література не знала класицизму, її на той час не існувало. Однак, критично оцінюючи “Енеїду” І. Котляревського, автор зауважує в ній не властивий малоросійській мові чотиристопний ямб, у який той “закував свою пародію” і який “дуже заважав її легкості” [7, 285].

На підставі чого М. Костомаров робив висновок про неприродність чотиристопного ямбу для української традиції? Вочевидь, на підставі усної поезії. До того ж, цілком можливо, що під впливом М. Гоголя, який вважав, що рядок українських пісень майже ніколи не буває занадто довгим, а ямби і взагалі трапляються рідко [3, 115]. Адже М. Костомаров викреслює його не з літературної традиції, а з мовної. Кількома абзацами раніше він визнавав, що “малоросійська мова до того часу майже не мала писемних пам'яток, як і будь-яке народне слово до появи ідеї народності; та зате ця мова потайки зберігала в собі багаті скарби поезії – народні пісні й казки” [7, 283].

Тим-то й сам огляд перших творів української літератури виявився в М. Костомарова значною мірою фольклористичним.

З тим же мірилом підходить він і до творчості Г. Квітки-Основ'яненка: “Багато хто виставляв головним достоїнством творів Основ'яненка комізм, але, на мою думку, це другорядні якості перед невичерпним джерелом почуття. Звертаюся до тих, кому відома малоросійська народна поезія. Вони знають, яке важливе місце займає в ряду заслуг цієї цюотливої поезії глибоке почуття; якою мірою це справжнє джерело всього шляхетного, гарного наповнює чарівні творіння української музи” [7, 286-287].

Народні джерела вбачає М. Костомаров і в створенні Основ'яненкових літературних

характерів: “Малоросійська жінка, приречена упродовж двох століть на миттєву радість, на хвилині наміряні захоплення, а потім на гірку часто аж до самої смерті туту, скована в своїх бажаннях нездоланною долею, отримала собі в жереб схильність до мрійливості, яка відтінює її навіть у хвилині повного насолоджування своїм буттям. Почуття володіють нею, в пристрасті вона не віддається поривам незагнужданого захоплення, але хоче відчувати цю радість” [7, 288].

Наскільки це схоже до М. Гоголя там, де той характеризує українську жінку, образ якої постає з пісень про козацький спосіб життя. Безумовно й ці рядки М. Костомарова народилися не без його впливу. Тільки характеристика послідовника, яку він дає українській жінці, значно перевершує ту, яка послужила зразком. Особливо, коли він вринул підходить до предмета літературної критики: “З одного боку любов малоросіянки носить на собі відбиток мрійливості, вона пройнята глибоким почуттям, яке часто вбиває ніжне створіння, що не може здолати перешкод, які заздрісна доля виставляє між нею й улюбленим предметом; з іншого боку, узгоджуючись з духом часу, вона не в змозі обмежитися лише сферою одного почуття. Це почуття пробуджує всі інші здатності душі й спрямовує їх до дій”. Типом цього народного характеру М. Костомаров вважає Основ’яненкову Марусю [7, 288]. Такий тип характеру, пише вчений, можливий лише в Малоросії.

Як зазначає Я. Козачок, “Хоча з часу появи статті М. Костомарова “Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке” минуло понад 160 років, оцінка М. Костомарова залишається рідкісною за точністю, простотою, глибиною осягнення та чуттєвою силою виразу [4, 38].

Не набагато відійшов від науково-теоретичних принципів романтизму М. Костомаров і в своїй дисертації “Об историческом значении русской народной поэзии” (1843). Вважаючи історичні джерела виразником історії з погляду лише одного класу і прагнучи подивитися на них із зовсім іншого ракурсу – крізь призму участі в них народних мас – об’єктом своїх студій він обирає народнопісенну творчість.

Характеризуючи народні пісні в контексті природного оточення, науковець-початківець чимало знаходить у них такого, що служить виявом народного духу. В піснях фіна, на його переконання, відчувається свист бурі, виття голодних вовків, водночас вони оповідають про заморські дива та подвиги старих героїв. Шотландець оспівує свої озера, провалля і водоспади, плескіт морських хвиль у скелясті береги, грек оспівує свій славний Олімп, що стікає донизу шістдесятма двома потоками. І, звісно, найбільше вражень від поетичного світу українських дум та пісень сімейних. Коли перші ваблять безмежжям степових просторів, озиваються журбою могил – “залишків невідомої старовини”, буйним вітром, ярами, чайками, байраками, то в других випливають ідилічні картини домашнього побуту з вишневыми садками, ставками, млинками тощо.

Крім переліку основних образів, які витворювали своєрідність української народної поезії, М. Костомаров не мав особливо з чого черпати матеріал для побудови історичної концепції на основі народних пісень, тому в подальшому звернув напрям свого наукового пошуку до тлумачення основних пісенних образів.

Навіть перелік основних тем давав історичне розуміння того, чим жив українець упродовж століть, чим вирізняється він з-поміж інших народів. Для цього М. Костомаров вивчив різні сфери від релігії, рослинного і тваринного світу до історичного та суспільного життя народу. В цьому виявлялась своєрідність українців, їхній естетичний та суспільний ідеал.

На особливе місце серед народнопоетичних творів на суспільну тематику

М. Костомаров поставив образ козака. Серед головних ознак цього образу, відбитого у фольклорі, автор на чільне місце ставить віру та любов до батьківщини, далі – почуття товаришкості, войовничість, бажання слави, поетичність природи (“Козак був природний поет: творча сила при нагоді готова ворухитися в грудях його”) – все ідеальне в народній поезії злилося воедино в слові “козак” [4, 44].

Дослідники відзначали, що та частина “Двух русских народностей”, яка стосується фольклору, значною мірою перегукується з його кандидатською дисертацією “Об историческом значении русской народной поэзии”, особливо там, де йдеться про поетику, та в аналізі народнокалендарних поетичних циклів [4, 172].

Питання, що порушувалося, не було новим для української фольклористики, незважаючи на те, що в часи М. Костомарова вона тільки-тільки спиналась на ноги. Ще М. Цертелєв, порівнюючи російські та українські пісні, писав, що “перші часто віддають грубістю і дикістю уподобань, в останніх завжди відбивається бажання слави, любові й свободи” [8, 7]. Із формально-поетичного боку, на його думку, в російських піснях сильне епічне начало, тоді коли в українських переважає ліричне. Загалом пісенна епіка – це риса азійської культури, тоді як ліричне вираження почуттів властиве європейській [4, 172].

В оцінці М. Максимовича російські пісні відзначаються сумовитістю та зневіреним забуттям. Українські, будучи виявленням боротьби духу з долею, вирізняються поривами пристрасті, скондесованою твердістю і силою почуттів. Це підсумував ще один представник когорти українських романтиків О. Бодяньський: “З усіх слов’янських племен північні й південні руси найнесхожіші між собою” [2, 96.]. Ці висловлювання були добре відомі й Костомарову, бо увійшли до його дисертації. Тому в статті “Две русские народности” він фактично лише розвиває згадану тему.

Відстоявши в історичній частині статті право росіян на належність не тільки до фінського й татарського етносів, а й не меншою мірою – до слов’ян, мовою яких вони розмовляють, М. Костомаров все ж у духовній і мистецькій площині знаходить між ними та українцями разючі відмінності, викликані до життя відмінностями ментальності двох народів і меншою мірою – відмінностями щоденного побуту та історичними подіями.

Поетичний світ у кожного з цих народів, на думку вченого, свій. У російських піснях предметом поетизації є сила волі та основні сфери діяльності, власне те, що було потрібне “для довершення завдання, для якого визначив себе цей народ в історичній течії політичного життя” [5, 64]. З огляду на це, “розбійницький” цикл російських народних пісень автор вважає типовим виявом російської ментальності, продуктом життя росіян.

Інша характерна особливість російської пісенності – тяжіння до епіки. В росіян “історичний спогад одразу перетворюється в епос і стає казкою; тоді як, навпаки, в українських піснях він більше зберігає дійсності й часто не потребує підніматися у дійсність до епосу для того, щоби вражати силою розкішної поезії” [5, 64].

Виходить, що різниця у вияві поетичному в цих двох народів цілком залежить від їхніх підходів до буденного життя. Прагматичний, утилітарний підхід до дійсності в росіян творить й поезію відповідного гатунку. Українці сприймають довкілля поетичніше, тому більше спроможні віднаходити поетичні образи у звичайній буденній дійсності.

Разючою відмінністю російських пісень від українських М. Костомаров вважав незначну присутність природи в російських і надзвичайно помітну в наших [5, 65].

Дослідник вбачав різницю і в загальному емоційному стані українських та російських пісень: “У російських піснях є туга, роздум, але майже нема тої мрійливості, яка так поетично чарує нас в українських піснях, виносить душу в сферу уяви і зігріває серце неземним, нетутешнім вогнем” [5, 64].

Бідністю уяви пояснював М. Костомаров надзвичайно малу кількість повір'їв у росіян та велику кількість забобонів, яких вони вперто дотримуються. Українці, навпаки, на його думку, мають багато повір'їв. Причину цієї відмінності він вбачав у наявності чи відсутності естетичного смаку. Український народ не розлучиться з повір'ям, доки в ньому не погасне відчуття краси чи доки старе не знайде оновлення свого поетичного витвору в нових формах.

Не однаковим в українській та російській народній поезії бачився М. Костомарову спосіб змалювання жінки. “Жінка в російських піснях рідко піднімається до свого людського ідеалу; рідко її краса підноситься над матерією; рідко запахане чуття може в ній цінувати що-небудь за межами тілесної форми; рідко виявляється гідність і шляхетність жіночої душі. Українська жінка в поезії нашого народу, навпаки, до того духовно прекрасна, що і в самому своєму падінні виявляє свою чисту натуру і соромиться свого приниження” [5, 65].

За нетотожністю образу жінки в росіян і українців однозначно простежується неоднаковий її статус у цих народів у духовно-моральній сфері, сім'ї та в суспільстві загалом.

Як відомо, в добу романтизму окреслювалась не тільки національна самобутність усної народної словесності, її естетичні й історичні інгредієнти, апробовувалась продуктивність уснопоетичної поетики в літературі, живописі, музиці. Це симпатична, символічна тенденція. Вона дала поштовх до, так би мовити, панорамного бачення власної культури у всеслов'янському контексті.

“Свою заповітну думку” – через легенди, повір'я, звичаї, способи висловлення думок і почуттів українського народу відтворити історичні картини, життя і звичаї у тому вигляді, в якому сам народ виспівав їх – М. Костомаров задекларував в “Автобіографії”, написаній уже на схилі віку. Учений довів важливість пісень не як достовірного фактичного матеріалу, а джерела для розкриття народного світосприйняття, духу народу, сформованого історичними обставинами й суспільними умовами його тривалого буття.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики. – К., 1998.
2. Бодянский И. О народной поэзии славянских племен. – М., 1837.
3. Гоголь Н. О малороссийских песнях // Гоголь Н. В. Собр. соч.: В 7 т. – Т. 6. – М., 1967. – С. 112-119.
4. Козачок Я. Українська ідея: з вузької стежки на широку дорогу. – К., 2004.
5. Костомаров Н. Две русские народности // Основа. – 1861. – С. 33-79.
6. Костомаров Н. Литовская народная поэзия / Костомаров Н. И. Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования. – В 21 т., 8 кн. – Кн. 1. – Т. 3. – СПб, 1903. – С. 699-715.
7. Костомаров Н. И. Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. – К, 1994. – С. 280-296.
8. Цертелев Н. И. О старинных малороссийских песнях // Цертелев Н. Опыт собрания старинных малороссийских песней. – СПб.; 1819. – С. 1-17.

А н н о т а ц и я

Анализируются исследование Н. Костомарова национальной самобытности и духовной культуры украинского народа в его фольклоре.